

18. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNE AİT MÜLÂZEMET RÛZNÂMÇE KAYITLARINA GÖRE OSMANLI İLMİYE MESLEĞİNE DÂHİL OLAN MÜLÂZIMLARIN SOSYAL TABANI*

Tacettin DEMİREL**

Öz: Mülâzemet sistemi, Osmanlı ilmiye teşkilatı bünyesinde ve mesleğe girişte önemli bir rol üstlenmektedir. Sistem hakkında bugüne değin birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte hala yeterli sayıya erişilememiştir. Bu hususta yapılan çalışmaların çok azında mülâzımların sosyal tabanı üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışma, 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait mülâzemet kayıtlarından hareketle Osmanlı toplum yapısı içerisinde ilmiyeye giren mülâzımların daha çok hangi ailelere mensup oldukları ve hangi şehir ve coğrafi bölgelerden mesleğe dâhil oldukları tespit edilerek mesleğe yeni dâhil olanların sosyal tabanını belirleme, elde edilen verilerden hareketle yüzyıl başlarında ulemanın içe kapalı irsi yapısının olup olmadığını sorgulama ve eğer söz konusu yapı varsa bunun ne aşamada olduğunu gösterme amacını taşımaktadır. Bunun için 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Rumeli kazaskerleri tarafından tutulan altı farklı mülâzemet rûznâmçe defteri ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal taban, mülâzım, mülâzemet sistemi, rûznâmçe, mesleğe giriş.

The Social Base of Ottoman *Ilmiye* Novices According to the Mulazemet Ruznamçe Records of the First Quarter of the 18th Century

Abstract: The system of *mulazemet* played an important role in the Ottoman scientific organization and entrance to the profession. Although many studies about the system are published thus far, there is still more to be done in this regard. Moreover, very few studies focus on the social base of the mulazım.

This study based on the mulazemet records of the first quarter of the 18th century aims to examine the family background of novices to scholarship, their social structure, determine the geographical regions and cities they came from before they were accepted in the profession. Thus, the study will attempt to determine the social base of new entrants to the profession and whether the ulama class is inwardly of a hereditary nature, and the degree of this inbreeding. For this purpose, six different mulazemet record books kept by Rumelia kadiaskers were used as the main source.

Keywords: Social Base, Mulazım, The System of Mulazım, Mulazemet Record Books, Introduction to the profession.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 16.06.2020 - 04.03.2021

Bu çalışma, 2019 yılında danışmanlığını Prof. Dr. Yasemin Beyazıt'ın yaptığı "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmîye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi" başlıklı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

** Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi doktora öğrencisi. tacettin.demirel@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8740-7935

Giriş

Osmanlı ilmiye müessesesinin toplum üzerindeki rolüne değinmeden önce klasik dönem Osmanlı toplum yapısından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Klasik dönem Osmanlı toplum yapısının temelde iki şekilde tasnif edildiği dikkatleri çekmektedir. Birincisi, askeri ve reaya ayırımına dayalı olan yöneten ve yönetilen anlayışıdır (Avcılar, 1999, s. 61). İkincisi, *erkân-ı erbaa* ya da *anâsır-ı erbaa* olarak adlandırılan dört sınıf anlayışıdır¹. İlâveten, merhum Halil İnalçık'ın vergi mükellefiyetlerine göre olan bir toplumsal sınıf tasnifi daha bulunmaktaydı². Bunların dışında Osmanlı toplum yapısı içerisinde *ağa*³, *bey*, *beşe*, *molla*, *mevlâ*⁴,

¹ Bu dört sınıftan ilki; kapı kulu, tımarlı sipahi, subaşı, sancak beyi ve beylerbeyi gibi medrese bitirmesi gerekli olmayan ve Osmanlıların idari ve siyasi teşkilatını oluşturan askeriye (Ünal, 2014, ss. 38, 66-69), ikincisi; medrese bitirmiş ve ardından müderris, imam, müezzin, kadı, kazasker ve şeyhülislam gibi hizmetlerde bulunarak devletin kaza, tedris ve ifta işlerini yürütmekle görevli olan ilmiye (Beyazıt, 2014, s. 27), üçüncüsü; şehirde yaşayan ve şehrin iktisadi faaliyetlerine yön veren esnaf, zanaatkâr ve tüccarlar, dördüncüsü ise toprağı ekip biçmek ve hayvanları otlatıp beslemekle görevli köylü ve konar-göçerlerdir (Öz, 2007, ss. 534-535).

² Bu tasnifte toplum, her biri farklı statüde olmak üzere sırasıyla müslim-gayrimüslim, şehirli-köylü, yerleşik-göçebe sınıflarına ayrılmaktaydı. Askeri sınıf ise kullar ile ulemadan ibaretti ve bunlar vergiden muaftı (İnalçık, 1990, s. 31).

³ Belgelerimizde az da olsa *ağa* unvanına sahip kişiler de yer almaktadır. Başlangıçta bu unvan daha çok Osmanlı devlet teşkilatının askeri yapısında kullanılmakta idi. Ancak daha sonraki dönemlerde köylerin, yörelerin hatta bazı bölgelerin kısacası taşra idaresinin yönetimini alan ailelere ve şahıslara da *ağa* denilmekteydi. Detaylı bilgi için bk. (Sümer, 1988, ss. 451-452).

⁴ Sözlükte Mevlâ/Molla/Monla kelimeleri, “Mevlana’dan, mevleviyet sahibi, büyük kadı... Mevleviyet payesinde bulunan zat, büyük alim, hoca... ulûm-u diniye ve âliye talibi, talebe-i ulûmdan olan” anlamlarında kullanılmaktadır. Bk. (Şemseddin Sami, 1317, s. 1398). Hamid Algar, Monla, Munla ve Mulla biçiminde görülen kelimelerin Arapçadaki *efendi*, *sahip*, *amir* manasındaki *mevlâ*’dan geldiğini Arapçadaki “efendimiz” anlamındaki *mevlâ*’dan değişikliğe uğradığını ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk (Algar, 2005, ss. 238-239). Benzer şekilde Özer Ergenç de *Molla* sıfatının “mevlâna”nın bir şekli olduğunu ifade etmektedir (Ergenç, 1995, s. 134).

*efendi*⁵, *halife*⁶, *çelebi*⁷, *şeyh*⁸, *derviş*⁹, *imam*, *hatip* ve *seyyid* gibi unvan ve lâkaplara sahip kişiler de bulunmaktaydı¹⁰. Bu kişiler, Osmanlı toplumu içerisinde ayrıcalıklı ve saygın bir yer edinmekteydiler. Bunlardan *ağa*, *bey* ve *beşe* sıfatlarına sahip olanlar, ehil-i örf'e hitap ederken (Beyazıt, 2014, s. 98), *molla*, *mevlâ*, *efendi*, *halife*, *çelebi*, *şeyh*, *derviş*, *imam* ve *hatip* sıfatlarına sahip

⁵ Bu unvan, Arapça “seyyid” ve “mevlâ” kelimelerinin karşılığı olarak 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra tahsil görmüş ve itibar sahibi kimselere mahsus bir tabir olarak kullanılmaya başlanmış ve sosyal, siyasi ilmi, dini ve tasavvufi çevrelerde yaygınlık kazanmıştır. Detaylı bilgi için bk. (Köprülü, 1994, ss. 455-456). Aynı şekilde Özer Ergenç ve Hamid Algar, *efendi* sıfatının aynı kökten geldiğini ve Osmanlı toplumu içerisinde aynı sosyal statüye sahip kimseleri ifade ettiğini belirtmektedirler. Bk. (Ergenç, 1995, ss. 133-134; Algar, 2005, ss. 238-239).

⁶ Sözlükte *halife* sıfatı; “bir yerden ayrılanın yerine geçen, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra İslâm’ın koruyucusu ve dini lideri olan, kalfa veya ustanın yardımcısı olan kimse” şeklinde ifade edilmektedir bk. (Parlatır, 2011, s. 566). Yine Ergenç *halife* sıfatını gerçek anlamda “Peygamberden sonra Müslümanlara liderlik, imamlık yapanlara verilen unvan” olarak tanımlamakla birlikte bu sıfatın Osmanlılarda, genel anlamda imamlar için daha iyi ifade etmek gerekirse şeriatı bilen ve dinin ameli bilgilerini öğretenler için kullanıldığını beyan etmektedir. Bk. (Ergenç, 1995, ss. 133-134).

⁷ Ergenç, *çelebi* unvanını gerek ümera ve ulemeden gerekse reayadan olsun, Osmanlı toplumunda çeşitli kesimlerin sahip oldukları ayrıcalıklı sosyal statülerini ve değerlerini nesilden nesile aktardıkları bir sıfat olarak tanımlamaktadır. Ona göre *çelebi* sanı, ilmiye mensuplarının, dini erkânın (imam hatip, tarikat şeyhleri, kadı, müderris, derviş, seyid vb.) büyük tüccarların oğulları olan ve babalarının sosyal statüsünü ve kültürel değerlerini devam ettiren kimselerin unvanı olarak kullanılmıştır (Ergenç, 1995, s. 143).

⁸ *Şeyh* unvanı, sözlükte iki anlamda ifade edilmektedir. Birincisi; yaşını başını almış kimse, ikincisi; tarikat kurucusu, bir tekke veya zaviyede en üst makamda bulunan kimsedir. Bk. (Parlatır, 2011, s. 1576). Bunun dışında belirli bir sanat ve meslek grubunun başına da *şeyh* unvanı verilmekteydi. Bk. (Avcı, 2010, s. 49). Rüya Kılıç, çalışmasında *şeyh* ve *dervişleri* tasavvuf misyonunun taşıyıcıları olarak nitelendirmektedir. Yesevi, Kalenderi, Haydari, Vefai gibi Melâmeti geleneğine bağlı *şeyh* ve *dervişler* Anadolu’da derin izler bırakmışlar, Osman Bey ile birlikte Bizans’a karşı İslâmiyet’i yayma misyonunu üstlenmişlerdir. Bu sebeple Kılıç, böylesine önemli ve kutsal bir görevi üstlenenlerin sıradan insanlar olamayacaklarını belirtmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Kılıç, 2016, ss. 113-120).

⁹ Anlam olarak *derviş* “Tarikatlardan birinin şeyhine bağlanarak dergâhta hizmet ve çile ile gününü geçiren ermiş kişi” (Parlatır, 2011, ss. 336-337) ve “Bir tarikata veya şeyhe bağlı olan mürid, sufîyâne bir hayat yaşayan kimse”dir (Yazıcı, 1994, s. 188). Özer Ergenç *derviş* sıfatını ilmiye mensubu ve dini erkânın üyeleri içerisinde ele almaktadır bk. (Ergenç, 1995, s. 143).

¹⁰ Selahattin Bayram, *Efendi*, *Mollâ*, *Seyyid*, *Şeyh*, *Dede*, *Derviş* gibi sıfatlara sahip kişilerin mülâzım olarak kaydedilmeyip, eğitim ve öğretimlerine gayri resmi olarak devam eden *sivil ilmiye zümresi* olduklarını ifade etmektedir. Bk. (Bayram, 2019, ss. 28-32).

olanlar ise ilmiyeli olanlara hitap etmekteydi¹¹. Seyyidlerin durumu ise farklı idi. Onlar arasında hem ilmiyeli hem de çiftçi, tüccar, esnaf gibi değişik meslek gruplarına mensup kişiler yer almaktaydı¹². Seyyid unvanına sahip bu kişiler, çeşitli meslek gruplarından olsalar da, Osmanlı toplum yapısı gereğince her daim ayrıcalıklı bir statüye sahiptiler¹³.

Osmanlı devletinin yönetim anlayışı gereğince devlet erkânı, sınıflar arasındaki geçişe müsaade edilmesini istememiş; herkesin kendi işiyle uğraşmasını, mesleki geçişlerin kendi içerisinde olmasını istemiştir (Yılmaz, 1999, ss. 76-79). Bu husus, Osmanlı siyasetname ve risalelerinde sıklıkla ele alınmaktadır. Osmanlı dönemine ait risaleler ve siyasetnameler, sınıflar arası geçişin olmaması ve toplum düzeninin erkân-ı erbaa odağından çıkılmaması gerektiğini, bunun toplum yapısını bozacağını¹⁴ sıklıkla vurgulamış olsalar da aslında onlar, Osmanlı toplum yapısında var olan gerçeğin birer aynası konumundadırlar. Bir başka deyişle Osmanlı siyasetname ve risale yazarlarının sınıflar arası geçişlerin olmaması yönündeki sıkça uyarıları, söz konusu bu geçişlerin toplum içerisinde ne derece yoğun olduğunu vurgulamaktadır. Osmanlı devletinin toplumsal sınıfının en altında yer alan reayanın, toplumsal sınıfın en üstünde yer alan ve yöneten grubuna mensup olan askeriye ve ilmiyeye geçişi mümkündü. Eğer halktan bir kimse, Osmanlı devletinin yönetici kadrolarından birinde yer almak

¹¹ Özer Ergenç, medrese çıkışı ulemaya *efendi* unvanı verildiğini, bazı büyük ulema ve şeyhler için kullanılan *mevlânâ* sözcüğünün Osmanlı kadılarına ve müderrislerine unvan olduğunu ve imam ve hatiplere *halife*, *fakih*, *molla* şeklinde hitap edildiğini belirtmektedir (Ergenç, 1995, ss. 133-134).

¹² Rüya Kılıç, seyyid ve şeriflerin sadece dini ve ilmi yapı içerisinde yer alamayacağını, bunların homojen bir grup olmaktan ziyade çiftçi, esnaf ve tüccar gibi değişik meslek gruplarına da mensup olmalarından dolayı heterojen bir yapıda olduklarını ve onları bir araya getiren tek özelliğin doğumda elde ettikleri “asil” nesepleri olduğunu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Kılıç, 2016, ss. 73-74).

¹³ Rüya Kılıç, seyyid ve şeriflerin askeri sınıf gibi hem maddi hem de manevi anlamda ayrıcalıklı bir statüye sahip olduklarını belirtmektedir. Seyyid ve şerif statüsüne sahip kişi, reaya statüsünden çıkarılmaktaydı ayrıca elde edilen iktisadi, siyasi ve sosyal nüfuz karşılığında belli bir hizmet mecburiyeti de yoktu ve bu imtiyaz, nesiller boyu devam edebilmekteydi. Bk. (Kılıç, 2016, ss. 73-76). Kılıç, eserinin bir başka bölümünde seyyid ve şerif statüsünde olanların 18. yüzyıla ait gümrük mukataa mallarından gelir elde ettiklerini ve çok defa vergilerden muaf olduklarını ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Kılıç, 2016, ss. 96-102).

¹⁴ Buna örnek vermek gerekirse 16. yüzyıl yazarlarından olan Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatü's-Selâtin* adlı eserinde “Sultan Süleyman Han -Allah onun kabrini iman nuruyla nurlandırın- kendi saltanat döneminde kadıların defterdar olmasına ruhsat vermezlerdi. Her kişi kendi mesleğinden sorumludur diyerek ilim yolundan sapmalarını uygun görmezdi” şeklinde bu hususun üzerinde durmaktadır (Gelibolulu Mustafa Âli, 2015, s. 124). Bu konu hakkında çeşitli kaynaklardan daha fazla bilgi edinmek için bk. (Yücel, 1988, s. 187; Koçibey, 2018, ss. 46-47; Kâtipçecelebi, 1997, ss. 285-286).

isterse bu iki yol ile gerçekleştirilebilirdi. Bunlardan ilki, askeri sınıfı¹⁵. Ancak bu yol, bir reayanın yönetici konumuna geçebilmesi için oldukça meşakkatliydi. Diğeri ise ilmiye kapısı idi. Eğer halktan biri bu yoldan yönetici sınıfına dâhil olmak isterse öncelikle *Hâşiye-i tecrid* medreselerinden başlayarak sırasıyla *Hâriç* ve *Dâhil* medreselerindeki dersleri gördükten sonra *Sahn-ı Seman* ve *Sahn-ı Süleymaniye* medreselerinden birine girmesi gerekecekti. Mezun olduktan sonra kadı veya müderris olmak için kazaskerlerin tuttuğu mülâzım ruznamçesine¹⁶ ismini yazdırıp sıra beklemesi gerekmekteydi (Uzunçarşılı, 2014, s. 55). Oldukça uzun bir süreç olarak görünse de ilmiye kapısı, halktan birinin Osmanlı yönetici sınıfına dâhil olma çabasına cevap veren en uygun yolu temsil etmekteydi. Vergiden muaf olmaları, zengin vakıf gelirlerini kontrol edebilmeleri, mallarını ve mülklerini çocuklarına miras yoluyla devredebilmeleri, onları diğer askeri gruplardan hayli üstün ve çekici kılmaktaydı (Beyazıt, 2014, ss. 27-28; Tezcan, 2012, ss. 93-94). Osmanlı devlet ricali de ilmiye mesleğinde yer almak isteyenlere önemli derecede bir kısıtlama getirmemekteydi. Sadece ilmiye teşkilatına ait makamlara gelecek kişilerin ehil olmalarını ve eğitimlerini layıkıyla yerine getirmelerini istemekteydi¹⁷.

Yukarıda Osmanlı toplum yapısı içerisinde yer alan bir reayanın yönetici sınıfına geçebilmesi adına en ulaşılabilir yolun ilmiye teşkilatı olduğunu vurgulamaya çalıştık. Ancak bu güne değin ulemanın soy tabanına dair yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu, Osmanlı toplum yapısı içerisinde ulemanın içe kapalı irsi yapısına dikkat çekmektedir¹⁸. Bu incelemelerin tamamına yakını, ulemanın

¹⁵ Bu sınıfa dâhil olmak isteyen reaya öncelikle gitmiş olduğu seferde üstün başarılar sergileyerek yararlılık gösterecek ve bunun sonucunda tımar elde ederek tımarlı sınıfına dâhil olacaktı (Öz, 2007, s. 533).

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, mülâzımların kaydedildiği rûznâmçenin isminin *Matlap* olduğunu söylemektedir. Bk. (Uzunçarşılı, 2014, s. 55). Fakat Beyazıt ve Alan'ın çalışmalarında *Matlab* ifadesine rastlanmamaktadır. Onlar, çalışmalarında *matlab* ifadesinin yerine *mülâzemet rûznâmçeleri* ifadesini kullanmaktadırlar. Bk. (Beyazıt, 2014, s. 28; Alan, 2017, ss. 92-93).

¹⁷ Buna örnek olarak Koçi Bey, risalesinde “İlmiye makamlarının şefaitle verilmesi uygun değildir içlerinde en bilgilisi hangisi ise ona verilmesi gerekir. Kadılık yolunda vasıta ilimdir. Yaş ve yıl, soy ve sop önemli değildir” şeklinde ifade ederek bu yola pek de kısıtlama getirilmediğini vurgulamakta ve toplumun üst tabakasında yer almak için en ulaşılabilir yolun ilmiye teşkilatı olduğunu göstermektedir (Koçibey, 2018, s. 63).

¹⁸ Bunlardan ilki Suraiya Faroqhi'ye aittir. Faroqhi, Nevizâde Atâyi'den hareketle III. Murad devrindeki yüz adet ulema üzerinde bir araştırma yapmış ve bu yüz kişiden yaklaşık yarısı hakkında babalarının statüleri ve aileleri üzerinde durmuştur. Burada Faroqhi, on beş kişinin babalarının (İstanbul, Bursa, Edirne kadılığı, Rumeli ve Anadolu kazaskerliği ve şeyhülislamlık gibi) ilmiye hiyerarşisinin üst mevkilerini işgal ettiklerini, on birinin ve muhtemelen buna eklenmiş sekizinin babalarının ya müderris ya da şehir kadısı olarak görev yaptıklarını, beşinin dedelerinin yüksek dini ve idari bir şahsi kimlik edindiklerini, bu beş kişiyi içermeyen dördünün amcalarının dini hiyerarşide dikkat çekici üyeler olduklarını ayrıca on bir kişinin diğer akrabalarının (genellikle kardeşleri) aynı pozisyonda

sosyal tabanının tümünü yansıtmak yerine ilmiye bürokrasisinde piramidin üstünü oluşturan ve Mevâlî olarak bilinen üst rütbeye sahip kişileri yansıtmaktadır. Fakat son dönemde ulemanın geneline dair yapılan araştırmalar

---

bulduklarını ve sekizinin ise dini hiyerarşinin diğer üyeleri ile evlilik bağı kurduklarını tespit etmektedir. Bunun dışında Faroqhi, yüz kişiden elli altısının hiçbir şekilde kadı olarak görev almamakla birlikte bunların gerek medreselerde gerekse şehzâde ve vezirlere özel öğretmenlik yaptıklarını, kalan kırk dört kişiden on yedisinin Halep kadılığı altındaki bir görevde bulduklarını, yirmi dokuzunun ise Halep kadılığından şeyhülislamlığa kadar üst düzey görevleri işgal ettiklerini, bu yirmi dokuz kişinin altı veya yedisinin babalarının yüksek seviyedeki ulema derecesine sahip iken, dokuz ya da onunun ise düşük seviyeli ulema çocukları olduklarını ifade etmektedir (Faroqhi, 1973, ss. 204-218). Ardından İlber Ortaylı, Osmanlı ulemasının 17. yüzyıldan itibaren irsi bir yapı olarak kendi içine kapandığını ve giderek halka daha az açık bir yapının meydana getirildiğinden bahseder (Ortaylı, 1979-1980, ss. 155-159). Fahri Unan, çalışmasında Sahn müderrislerinin sosyal tabanı üzerinde durmuş ve kuruluşun 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar görev yapmış müderrislerin sosyal tabanını incelemiştir. Unan'a göre ilmiye zümresinin kendi içine kapanık yapısı, Fatih devrinden itibaren şekillenmeye başlamış ve bu durum ileriki yüz yıllarda da artarak devam etmiştir (Unan, 2000, ss. 669-676). Madeline C. Zilfi, 18. yüzyılda devletin gelir getiren kurumlarının birçoğunun ulemanın elinde olduğunu, İlmîye müessesesinin ulema ailesi içerisine tıkalı kaldığını ve bir aristokrasi oluşturduğunu ifade eder. Dahası, 1703'ten 1839'a kadarki sürede şeyhülislam olan elli sekiz kişiden yirmi dokuzunun on bir aileden geldiğini vurgular (Zilfi, 2008, ss. 25-31). Baki Tezcan, Atâyi ve Şeyhi Mehmed Efendi'nin eserlerinden hareketle 1550 ve 1650 tarihleri arasında Anadolu-Rumeli kazaskerliği ve şeyhülislamlık görevinde bulunan seksen bir kişinin listesini vermektedir. Ardından Mevâlî'nin oğullarının çoğunlukla diğer Mevâlî'nin kızlarıyla evlendiğini vurguladıktan sonra, Osmanlı ilmiye bürokrasisinin üst makamlarını ellerinde tutanların on bir aileden oluştuğunu ve bu seksen bir kişinin %79'unun bir şekilde devlet kadrolarında görev almış kişilerle ilişki içerisinde olduklarını ifade etmektedir (Tezcan, 2009, ss. 389-394). Yine Tezcan bir başka çalışmasında benzer durumdan söz etmektedir. Bk. (Tezcan, 2012, s. 94). Erhan Bektaş, Osmanlı'nın son dönem ulemasına ilişkin yaptığı çalışmada iki yüz adet ulema örneğinden hareketle son dönem ulemasının aile kökenine ilişkin bilgileri sunmaktadır. Burada Bektaş, iki yüz adet ulemanın babalarının mesleklerini dört kategoriye ayırmaktadır. Bunlar; ilmiye mensupları, çiftçiler, zanaatkarlar ve idari işçilerdir. Tespitlerine göre ilmiyeli aile kökenine mensup çok kişi bulunmaktaydı. İlmîyeli babaların meslekleri müderris, kadı, kazasker, şeyhülislam, müftü ve imamdı. Bu iki yüz adet ulemanın 91'inin (yaklaşık %46) babası, ilmiye sınıfına mensup kişilerdi. Ona göre ilmiye mevkilerini işgal eden ulemanın neredeyse yarısı ulema ailelerinden oluşmaktaydı. Detaylı bilgi için bk. (Bektaş, 2019, ss. 151-157). Benzer olarak Büşra Tamaç, son dönem Osmanlı Üsküp ulemasına ilişkin yaptığı yerel çalışmasında ilmiyeye giden yolda aile etkisine dikkat çekmiş ve ulema içerisinde babası ilmiyeli olanların sayısının çoğunlukta olduğunu belirtmiştir (Tamaç, 2020, s. 51). Yine Harun Yılmaz, son dönem Giresun ulemasına ilişkin yaptığı yerel çalışmasında Giresunlu âlimlerin doğum tarihleri ve aile bilgilerini içeren bir tablo sunmaktadır. Bu tabloda kırk sekiz âlimin ismi zikredilmektedir ve bu kırk sekiz kişinin babalarının on dokuzunun ilmiye mesleğine mensup kişiler olduğu görülmektedir. Bunlardan biri ise yüzbaşı olup, asker kökenlidir. Bu rakamları yüzde olarak hesapladığımızda Giresun'lu âlimlerin %41,6'sının ulema ve ümera ailesine mensup kişilerden olduğu anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 9-11).

(özellikle 16. ve 17. yüzyılda), ilmiye sınıfının daha çok sıradan halk tabanından beslendiğini göstermektedir¹⁹.

Acaba bu durum 18. yüzyılda da değişmeden devam etmiş miydi? İlimiye girenlerin büyük çoğunluğu sıradan halk tabakasından mı oluşmaktaydı? Bu çalışma, 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait mülâzemet²⁰ kayıtlarından hareketle toplum yapısı içerisinde ilmiye giren talebelerin sosyal tabanını belirleme ve elde edilen veriler doğrultusunda yüzyıl başlarında ulemanın içe kapalı ırısı yapısının olup olmadığını sorgulama, eğer söz konusu yapı var ise bunun ne derecede olduğunu tespit etme amacını gütmektedir.

¹⁹ Bunlardan ilki, Yasemin Beyazıt'a aittir. Beyazıt, 16. yüzyıla ait mülâzemet rûznâmçelerinden hareketle elde ettiği veriler doğrultusunda ulemanın sosyal tabanı hakkında istatistiksel verileri ortaya koymaktadır. Burada Beyazıt, İlimiye zümresinin genelinin halktan oluştuğunu, mülâzımların çoğunluğunun Anadolu kökenli olduğunu tespit etmiştir (Beyazıt, 2014, ss. 101-105). Cihan Cengiz, 17. yüzyıla ait mülâzemet kayıtlarından yola çıkarak yüzyıl içerisindeki mülâzımların sosyal tabanı hakkındaki sayısal veriler doğrultusunda mesleğe giren mülâzımların genelinin Rumeli ve İç Anadolu kökenli olduklarını ifade etmekle birlikte 17. yüzyılın sonuna doğru İstanbul kökenli mesleğe giren mülâzımların sayısında bir artış olduğuna dikkat çekmiştir (Cengiz, 2019, ss. 83-92). Mülâzemet kayıtlarına dayanan bir diğer çalışma ise Yunus Kırmacı'ye aittir. Kırmacı, 1695-1703 tarih aralığını kapsayan yedi adet mülâzemet kayıtlarından hareketle mesleğe giren talebelerin %29,08'inin toplumun önde gelen kişilerin çocukları, kalan %70,92'sinin ise halktan kimselerin çocukları olduğunu belirtmektedir. Buna göre 1695-1703 tarihleri arasında mesleğe giren mülâzımların ulema kökenli olanlarının sayısında bir azalmanın olduğunu ifade etmektedir. Ek olarak Kırmacı, çalışmasında mesleğe giren talebelerin mekânsal bölgelerine ilişkin veriler de sunmaktadır. Bu veriler incelendiğinde Anadolu'dan mesleğe girenlerin sayısında bir azalma olduğu gözlemlenirken, İstanbul'dan mesleğe girenlerin oranında bir artış olduğu dikkatleri çekmektedir (Kırmacı, 2020, ss. 124, 128). Son olarak Abdurrahman Atçıl, 1481-1530 yılları arasında ulemanın giderek devlet bünyesi içerisinde öneme sahip olmaya başladığını, mesleğe girişte önemli rol üstlenen mülâzemet sistemini kontrol etmeye çalıştıklarını ve bu sayede ilmiyeye dâhil olanların büyük çoğunluğunun Mevâlî'den oluştuğunu beyan etmektedir (Atçıl, 2019, ss. 108-120). Yine Atçıl, eserinin bir başka yerinde Atâyi'den hareketle 1574-1594 yılları arasında üst rütbeye sahip ulemanın babalarına ait mesleklerin grafiğini vermekte ve buna göre Mevâlî'nin dörtte birinin Mevâlî oğullarından oluştuğunu belirtmektedir. Ancak, bu verilerin dönem içerisinde üst rütbeye sahip ulema aristokrasisi oluşturmadığını da ifade etmektedir (Atçıl, 2019, ss. 206-207).

²⁰ Etimolojik olarak *lüzum* mastarından gelen (Beyazıt, 2014, s. 28) mülâzemet, “bir şey veya kimseye bağlanma, bir işle uğraşma” anlamına gelmektedir (Parlatır, 2011, s. 1173). Osmanlı ilmiye teşkilatı açısından “staj görme” manasını taşımaktadır. İlimiye teşkilatı açısından “medreseden mezun olmuş bir talebenin göreve başlamadan önce geçirdiği staj dönemi”ni ifade etmektedir. Bk. (Baltacı, 2005, s. 116).

18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İlimiye Giren Mülâzımların Sosyal Tabanı

Osmanlı ilmiye teşkilatı ve mülâzemet sistemi²¹ açısından merak uyandıran önemli sorulardan biri mesleğe dâhil olan kişilerin toplumun hangi kesiminden olduğu ya da hangi şehir ve coğrafi bölgelerden geldiklerine dairdir. Örneğin Beyazıt, 16. yüzyıla ait üç mülâzemet kaydından yola çıkarak mülâzımların %30'unun toplumun önde gelen kişilerin çocuklarından, %70'inin ise halktan kimselerin çocuklarından mesleğe girdiklerini ve mülâzımların memleketlerine ilişkin Bolu, Kastamonu, Konya, Karaman, İstanbul gibi şehirlerin en çok mülâzım veren yerlerin başında geldiğini belirtmektedir. Buna göre 16. yüzyılda mülâzımların şehirlerine ilişkin verilerden hareketle ilmiye girenlerin %2,4'ünün İstanbul, %15-18'inin Rumeli, %76-81'inin Anadolu menşeli olduğunu geriye kalan %1'lik kısmının ise Mardin, Tebriz, Mısır, Halep, Nahcivan, Şam gibi bölgeleri içerdiğini tespit etmiştir (Beyazıt, 2014, ss. 97-105). Bu durumun 1633-1666 tarihleri arasında da büyük oranda değişmediği ve benzer şekilde devam ettiği gözlemlenmektedir. 17. yüzyıla ilişkin mülâzım defterlerinden hareketle mülâzımların %6-7'sinin İstanbul, %10-11'inin Rumeli, %81-82'sinin Anadolu, %2'sinin ise diğer bölgelerden mesleğe girdiği tespit edilmiştir (Cengiz, 2019, ss. 91-92). 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başına ait bir başka çalışmada ise mülâzımların %29,8'inin üst sınıf aileden, %70,92'sinin ise sıradan halka mensup ailelerden mesleğe girdikleri görülmektedir. Ayrıca bu çalışmada da mesleğe giren mülâzımların mekânsal bilgileri mevcuttur. Buna göre mülâzımların %26,67'si İstanbul, %58,34'ü Anadolu, %9,98'i Rumeli ve %2,45'i de diğer bölgelerdendir (Kırmacı, 2020, ss.124, 128-129).

Bu çalışmada Rumeli kazaskerlerin tuttıkları mülâzım rûznâmçelerinden²² yararlanıldığı yukarıda ifade edilmişti. Esasında Rumeli kazaskerlerinin tuttıkları bu kayıtlar, ilmiye mesleğine girişte önemli bir rol üstlenen mülâzemet sistemi açısından büyük önem arz etmektedir. Kayıtlardan hareketle mülâzemet

²¹ Osmanlılar açısından mülâzemet sistemi, iki ayrı süreçte gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi, görevinde bulunan ulemanın görev süresini bitirmesinin ardından yeni bir göreve tayin oluncaya kadarki geçirdiği dinlenme sürecini (Beyazıt, 2009, s. 425; Alan, 2017, ss. 89-90), ikincisi ise medreseden yeni mezun olan talebenin kadı veya müderris olabilmesi için deftere ismini yazdırıp atanıncaya kadar beklemesi gereken süreci ifade etmektedir (Fleischer, 2013, s. 24; Beyazıt, 2014, s. 28; Alan, 2017, ss. 89-90).

²² Etimolojik olarak gün anlamına gelen *rûz* ve mektup anlamına gelen *nâme* kelimelerinin birleşimiyle oluşan *rûznâme*, küçültme eki ile birlikte *rûznâmçe*'ye dönüşmüştür ve "Osmanlı Devleti'nde günlük tutulan kayıt" anlamına gelmektedir. Bk. (Parlatır, 2011, ss. 1260, 1422-1423). İşte kazaskerlerin tuttıkları kayıtlar, bu türden defterlerdir ve tutulan bu defterler, gerek mesleğe giren talebelerin gerekse kadılık ve müderrislik görevine atanmalarının yer aldığı kayıtları içermektedir. Kazasker rûznâmçeleri ile ilgili daha fazla detay için bk. (Beyazıt, 2013, ss. 97-112).

sisteminin ortaya çıkışından²³ kaldırıldığı ana kadar²⁴ geçen süre zarfında sistemin asırlar içerisinde nasıl işlediğini, sistem içerisinde her hangi bir değişimin olup olmadığını ve ilmiye mesleğine kaç kişinin dâhil olduğunu tespit etmek mümkün olmakla birlikte mesleğe giren talebelerin memleketlerine ait bilgiler dışında babalarına ilişkin meslekleri, sıfatları ve lâkaplarının yer alması sebebiyle ilmiye mesleğine yeni dâhil olanların sosyal tabanlarını belirlemek de imkân dâhilindedir. Bu sebeple 18. yüzyıl başlarında Rumeli kazaskerlerinin tuttıkları rûznâmçeler, yüzyıl içerisinde ilmiye mesleğine mensup olanların sosyal tabanını tespit etmemize yardımcı olmaktadır.

Çalışmada 18. yüzyılın ilk çeyreğinde mülâzımların sosyal tabanı, memleketleri ve coğrafi bölgelerine ilişkin soruların aydınlığa kavuşabilmesi için Rumeli kazaskerlerinin tuttıkları yedi adet mülâzemet kaydına ait veriler doğrultusunda cevap aranmaya çalışılmıştır. Söz konusu kayıtların belirlenmesinde 1715 yılına ait ilmiye teşkilatı ve mülâzemet sisteminin düzenlenmesine ilişkin çıkarılan hatt-ı hümayûnlar büyük rol oynamaktadır. Mülâzemet sisteminin 18. yüzyıl başlarında nasıl işlediğini ortaya koymak ve 1715 tarihli düzenlemelerin sistem üzerindeki etkisi bakımından tahlil etmek amacıyla söz konusu düzenlemeden

---

²³ Mülâzemet sisteminin ne zaman ortaya çıktığı meselesi, tam olarak netlik kazanmasa da bunun 15. yüzyılın sonlarında olduğu düşünülmektedir. Yasemin Beyazıt'ın, Mehmet İpşirli'nin ve Ercan Alan'ın yapmış oldukları çalışmalarda bu konuya ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Beyazıt, eserinde Fatih Kanunnamesi'nde ilmiye teşkilatının meratibi ve hareketi anlatılırken *yeni mülâzımlar*'dan bahsedildiğini ifade eder (Beyazıt, 2014, s. 34). Benzer şekilde İpşirli, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI. XVII. Asırlar)" adlı makalesinde sistemin Fatih devrinin sonlarında kurulduğunu işaret etmektedir (İpşirli, 1988, ss. 274-275). Son olarak Alan, Topkapı Sarayı Arşivi'nde yaptığı çalışmalarda bu konuyu aydınlatmaktadır. Alan, ilk olarak Topkapı Sarayı Arşivi'nde yaptığı araştırmalar neticesinde II. Bayezid devrine ait 906-911 (1501-1506) tarihli ilk mülâzemet kaydını bulmuştur (Alan, 2017, ss. 92-122). Ancak daha sonra Yine Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulduğundan daha eski tarihli bir kayıt daha bulmuştur. Böylece keşfettiği H. 890 (1485) yılına ait 9555 numaralı en erken tarihli mülâzemet defterini tanıtmıştır (Alan & Atçıl, 2018, s. 16). Bu bilgilerden yola çıkarak, sistemin 15. asrın sonlarında ortaya çıktığına dair yaygın bir görüş bulunmaktadır.

²⁴ İlmiye mesleğine girişte önemli bir rol üstlenen mülâzemet sisteminin 15. asrın sonlarında oluştuğu, 16. asrın ortalarında klasik karakterine büründüğü (Beyazıt, 2014, ss. 34-37; Alan, 2017, ss. 92-122; Alan & Atçıl, 2018, s. 16) ve 19. asrın ortalarına doğru yani 1838-1839 Tanzimat Fermanı'na değin işlerliğini devam ettirdiği düşünülmektedir. Bk. (Kuru, 2016, s. 15; İpşirli, 2001, s. 538). Ancak sisteme ait elde edilen son kayıt, 1807-1808 tarihlidir (Baltacı, 1979, ss. 58-82). Bu tarihten 1838-1839 yılları arası Tanzimat Fermanı'na değin mülâzemet sisteminin ne olduğu, kayıtların neden 1807-1808'de son bulduğu veya mülâzımların isimleri, kaydedilmeye devam ettiyse de bunların nerede ve nasıl yapıldığı soruları gün yüzüne çıkmayı beklemektedir.

öncesine ve sonrasına ilişkin mevcut kayıtlar²⁵ seçilmiştir. Söz konusu tarih aralığını içeren ve bu çalışmada kullanılan defter sayısı altıdır ancak Ârif Efendi ve Abdurrahim Efendi'nin iki defa Rumeli kazaskeri olmaları ve defterlerine kaldıkları yerden devam etmeleri nedeniyle ikinci dönem kayıtları, ayrı birer defter olarak değerlendirilmiş ve böylece defter sayısı sekize çıkmıştır. Fakat Ârif Efendi'nin Rumeli kazaskerliğinin ilk dönemindeki görev süresinin üç ay gibi kısa bir süreye denk gelmesi dolayısıyla Rumeli kazaskerliğinin ilk döneminde tutmuş olduğu kayıtlardaki mülâzım sayısının azlığı ve bu sayıların çalışmaya sayısal anlamda büyük bir fark teşkil etmeyeceği sebebiyle bahsi geçen kayıtlar, değerlendirme dışı bırakılmıştır²⁶. Seçilen defterler, H.1115/M.1703-1704 yılı Rumeli kazaskeri Abdurrahimzâde Yahya Efendi'nin tuttuğu kayıtlar itibari ile başlamakta H.1134-1135/M.1721-1723 yılı Rumeli Kazaskeri Kevakibizâde Veliyüddin Efendi dönemi kayıtlarıyla sona ermektedir (Aydın, Yurdakul ve Kurt, 2006, ss. 48-49). İlimiyeye giren talebelerin isimlerinin yer aldığı rûznâmçelerde, mülâzımın ve babasının isimlerinin yanında *eş-şeyh*, *halife*, *el-mevlâ*, *es-seyyid*, *ağa*, *el-kadı*, *efendi* ve *el-müderriş* gibi sıfatlar bulunmaktadır (MA, RKR, 239/62, 242/65, 244/67, 249/72, 255/78, 260/83). Söz konusu sıfatlar, Osmanlı toplumunda ayrıcalıklı statüye sahip kesimleri işaret etmektedir²⁷. Kayıtlarda mülâzımların yanında herhangi bir sıfat, unvan ve lâkap bulunmayanlar sıradan halktan kabul edilmektedir. Söz konusu sıfatlardan herhangi biri varsa Rumeli kazaskeri tarafından mülâzımın unvan ve lâkabıyla birlikte babasının mesleği, unvanı ve lâkabı belirtilmektedir (MA, RKR, 239/62, 242/65, 244/67, 249/72, 255/78, 260/83).

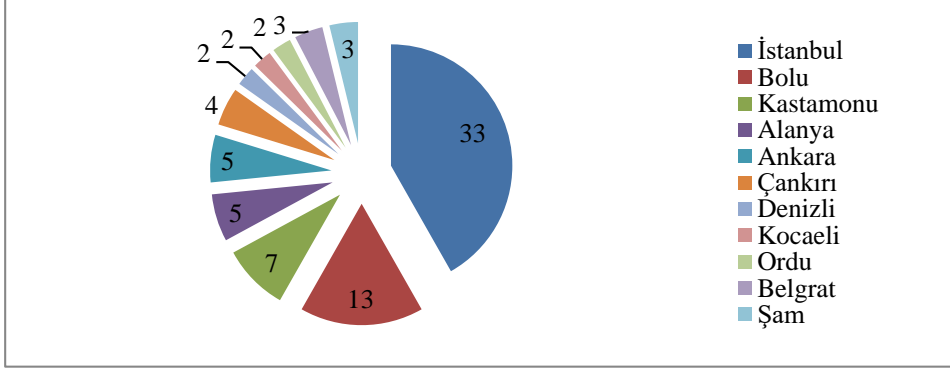
Defterlerin ilki Rumeli kazaskeri Abdurrahimzâde Yahya Efendi'ye aitti. H.1115-1116/M.1703-1704 yılları arasında tutulan ve yaklaşık on aylık süreye tekabül eden defterde, toplam yedi mülâzımın kaydı bulunmaktaydı. Bunların otuz dokuzu, toplumun üst sınıfına mensup iken altmış sekizi ise sıradan halka mensup idi. Mesleğe dâhil olan mülâzımların dokuzunun yanında da *seyyid* yazmaktaydı. Toplumun üst sınıfına mensup otuz dokuz mülâzımın on altısının babası *kadı*, sekizinin *müderriş*, birinin *hatip* idi. Ayrıca mülâzımların babalarına ilişkin sekizinin yanında *seyyid*, beşinin yanında *şeyh* ve dördünün yanında da *mevlâ* sanları bulunmaktaydı. Burada ilmiye soy tabanına mensup mülâzımların oranı %27,1'dir. Seyyidlerin oranı ise %15,8'dir. Abdurrahimzâde Yahya

²⁵ 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait kayıtların bazıları henüz neşredilememiştir. Detaylı bilgi için bk. (Demirel, 2019, ss. 11-12).

²⁶ Ârif Efendi'nin kayıtlarını içeren defterde üç aylık sürede ilmiye mesleğine dâhil olan toplam 16 kişi bulunmaktadır. Bk. (Demirel, 2019, s. 25).

²⁷ Söz konusu bu sıfatlara sahip kişilerin Osmanlı toplum yapısı içerisinde hangi gerekçe ile ayrıcalıklı bir statüde oldukları makalenin giriş kısmında dipnotlar eşliğinde ifade edilmiştir. Ayrıca hem Yasemin Beyazıt hem de Yunus Kırmacı, çalışmalarında toplumun üst kesiminden olan mülâzımları söz konusu bu sıfatlar ekseninde belirleyip değerlendirmişlerdir (Beyazıt, 2014, ss. 97-102; Kırmacı, 2020, ss. 112-123).

Efendi'nin kayıtlarından hareketle mülâzımların %36,4'ünün toplumun üst sınıfından, %63,5'inin ise sıradan halk tabanından mesleğe girdikleri anlaşılmaktadır²⁸.

Grafik 1. Abdurrahimzâde Yahya Efendi'nin Kayıtlarına Göre Mülâzımların Memleketleri

Grafikte yüz yedi mülâzımın memleketlerine ilişkin bilgiler de mevcuttur. Buna göre en fazla mülâzım veren şehirler şu şekildedir: İstanbul (otuz üç kişi), Bolu (on üç kişi), Kastamonu (yedi kişi), Ankara, Alanya (beş kişi), Çankırı (dört kişi), Belgrat, Şam (üç kişi), Denizli, Kocaeli ve Ordu (iki kişi). Mekânlar, bölgesel olarak irdelendiğinde en çok mülâzımın geldiği çevrelerin sıralaması şu şekildedir; İstanbul ve çevresi otuz üç kişi ile birinci; Bolu-Kastamonu çevresi, yirmi kişi ile ikinci; Rumeli bölgesi, on üç kişi ile üçüncü; Ankara-Çankırı çevresi, dokuz kişi ile dördüncü; Alanya ve çevresi, beş kişi ile beşinci; Arabistan

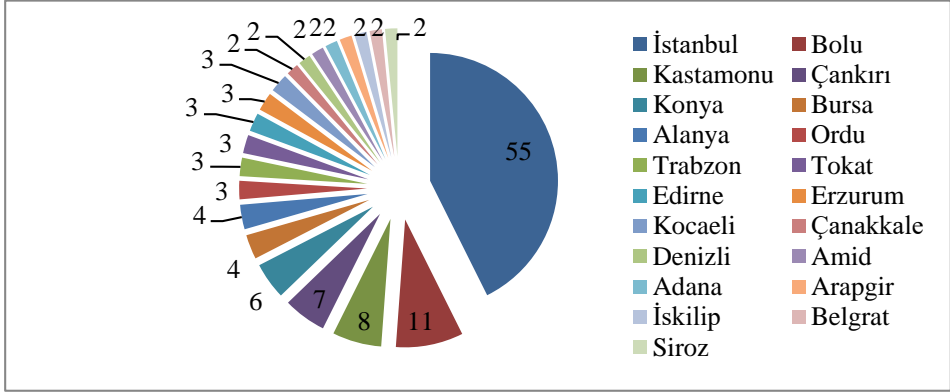
²⁸ Defterde hem *seyyid* ve *şeyh* sıfatına sahip hem de kadı ve müderris olan mülâzım babaları bulunmaktadır. Buna göre mesleği bilinmeyen *seyyid* unvanına sahip beş kişi, *Şeyh* unvanına sahip dört kişi bulunmakta idi. Ayrıca giriş bölümündeki gerekçelendirmelerden hareketle *mevlâ* ve *efendi* unvanına sahip olan mülâzım babaları da ilmiyeli kabul edilmiştir. İlâveten mülâzımlar arasında babalarından bağımsız *seyyid* unvanına sahip kişiler de soylu olarak kabul edilmiştir. *Seyyid* unvanına sahip olma şartına dikkat kesilecek olursak, bir kimsenin *seyyid* olabilmesi için Hz. Ali ve Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'dan ve onların torunlarının soyundan gelmesi gerekmektedir. Ek olarak, İslam toplumlarında temel prensip olarak Hz. Fatıma'nın Hz. Hasan ile Hüseyin vasıtasıyla devam eden soyundan gelenler için *seyyid* ve *şerif* sıfatları kullanılmıştır (Küçüktaşçı, 2009, s. 40). Anlaşıldığı üzere *seyyidlik* sadece er kişiden değil kadından da çocuğuna intikal etmekteydi. O halde kayıtlarda babalarından bağımsız *seyyid* unvanına sahip olan mülâzımların bu statüyü, annelerinden de almış olabilecekleri kuvvetle muhtemel olarak görülmektedir ve Abdurrahimzâde Yahya Efendi'nin kaydında bu durumda olan bir kişi bulunmaktadır. Böylece 16 kadı, 8 müderris, 1 Hatip, 4 mevlâ= 29 kişi, mesleği bilinmeyen 5 *seyyid*, 4 *şeyh* ve babasından bağımsız *seyyid* unvanına sahip 1 kişi olmak üzere toplamda 39 kişinin toplumun üst sınıfından ilmiye mesleğine dâhil olduğu anlaşılmaktadır (MA, RKR, 239/62).

bölgesi, dört kişi ile altıncı ve Denizli, Kocaeli, Ordu ve çevreleri, ikişer kişi ile yedinci sıradadır (MA, RKR, 239/62).

Rumeli kazaskeri Mahmud Efendi'nin mülâzemet kayıtlarını içeren ikinci defter, H.1119-1120/M.1707-1709 yıllarının on beş aylık süresini kapsamaktadır²⁹ ve toplam yüz yetmiş dört kişinin bilgisi bulunmaktadır. Mülâzımların kırk sekizi, toplumun üst sınıfından mesleğe dâhil olmaktadır. Geriye kalanları, halktan kimselerin çocuklarından oluşmaktadır. Mesleğe giren talebelerin yirmi dördünün yanında *seyyid* sanı yer almaktadır. Toplumun ayrıcalıklı kesiminden olan kırk sekiz mülâzımın yirmi birinin babası kadı, altısının müderris, ikisinin şeyhülislam, ikisinin ağa ve ikisinin paşa olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca mülâzımların babalarına ilişkin on birinin yanında *es-seyyid*, dördünün yanında *eş-şeyh*, üçünün yanında *mevlâ*, birinin yanında *efendi* yazmaktadır. Burada ulema ailesine mensup talebelerin oranı %17,2'iken, ümera ailesine mensup olanların oranı ise %2,2'dir (iki ağa unvanlı olanlar dâhil). Seyyidlerin oranı, %20,1 olarak hesaplanmıştır. Mahmud Efendi'nin defterindeki verilerden hareketle mülâzımların yaklaşık %27,5'inin toplumun üst kesiminden geldiği tespit edilmektedir³⁰.

²⁹ Defter, Hicri Şaban ayının 1119 yılında tutulmaya başlanıp Zilkâde 1120 yılında sona ermektedir. Esasında defter içerisinde tarih verilerek belirtilen Şevval 1120 yılına ait kayıtlar yer almaktadır. Ancak defterde kayıtlı son mülâzımın tarihi belirtilmediği için Mahmud Efendi'nin görev süresi dikkate alınmıştır. Bk. (MA, RKR, 244/67; Şeyhi Mehmed Efendi, 1989, s. 440).

³⁰ Kayıtlarda hem *seyyid* ve *şeyh* sıfatına sahip hem de kadı ve müderris olan mülâzım babaları bulunmaktadır. Buna göre mesleği bilinmeyen *seyyid* unvanına sahip beş kişi, *Şeyh* unvanına sahip iki kişi bulunmaktadır. Ayrıca giriş bölümündeki gerekçelendirmeye göre ilmiyeli olarak kabul ettiğimiz *mevlâ* unvanına sahip üç kişi ki bunların ikisi şeyhülislam biri kadıdır, *efendi* unvanına sahip bir kişi bulunmaktadır. Babalarından bağımsız *seyyid* unvanına sahip mülâzımların sayısı, yedidir. Böylece 21 kadı, 6 müderris, 2 şeyhülislam, 1 Efendi, 2 Ağa, 2 Paşa=34 kişi, mesleği bilinmeyen 5 *seyyid*, 2 *şeyh* ve babasından bağımsız *seyyid* unvanına sahip 7 kişi olmak üzere toplamda 48 kişinin toplumun üst sınıfından ilmiye mesleğine dâhil olduğu anlaşılmaktadır (MA, RKR, 244/67).

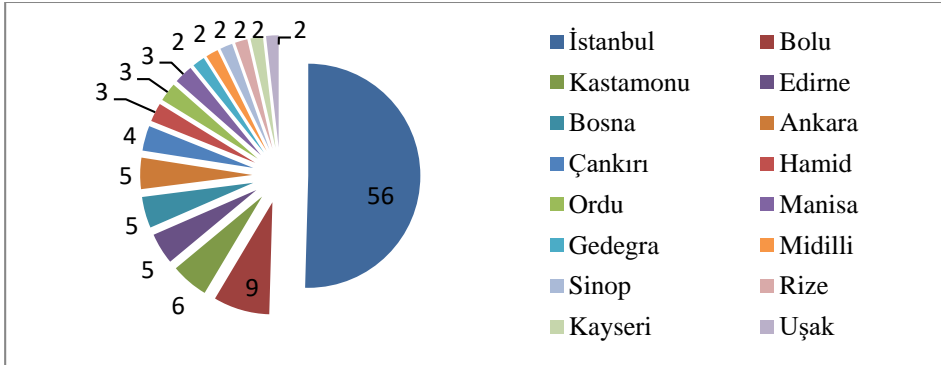

Grafik 2. Mahmud Efendi Kayıtlarına Göre Mülâzımların Memleketleri

Mesleğe girenlerin memleketlerine ilişkin bilgilere baktığımızda en fazla mülâzım veren şehirler; İstanbul (elli beş kişi), Bolu (on bir kişi), Kastamonu (sekiz kişi), Çankırı (yedi kişi), Konya (altı kişi), Bursa, Aydın (dörder kişi), Ordu, Trabzon, Tokat, Edirne, Erzurum, Kocaeli (üçer kişi), Çanakkale, Denizli, Amid, Adana, Arapgir, İskilip, Belgrat ve Siroz (ikişer kişi). Mekânlar, bölgesel olarak irdelendiğinde en çok mülâzım veren çevrelerin sıralaması ise şu şekildedir; İstanbul çevresi, elli beş kişi ile birinci; Rumeli, yirmi bir kişi ile ikinci; Bolu-Kastamonu çevresi, yirmi kişi ile üçüncü; Çorum-Çankırı-Ankara çevresi, on kişi ile dördüncü; Antalya-Adana, Konya-Karaman, Ordu-Giresun-Trabzon çevreleri, yedişer kişi ile beşinci; Uşak-Afyon-Denizli-Kütahya ve Erzincan-Malatya-Maraş-Adıyaman çevreleri, beşer kişi ile altıncı; Tokat-Sivas ve Erzurum-Kars çevreleri, dörder kişi ile yedinci; Nevşehir-Niğde-Kayseri çevresi, üç kişi ile sekizinci olacak şekilde sıralanarak devam etmektedir (MA, RKR, 244/67).

H.1122-1123/M.1710-1711 tarihli Ârif Efendi'nin on dört aylık II. dönem kayıtlarını içeren üçüncü defterde toplam yüz kırk beş mülâzımın kaydı bulunmaktadır. Mülâzımların altmış dördü, toplumun üst kesimindedir. Geriye kalanlar, sıradan halk tabanına mensup kişilerdir. Mülâzımların yirmi üçünün yanında *es-seyyid* sıfatı bulunmaktadır. Üst sınıfa mensup altmış dört mülâzımın yirmi dördünün babası kadı, on birinin müderris, ikisinin ağa, birinin kâtip, birinin halife, birinin müftü, birinin şeyhülislam ve birinin paşa olduğu görülmektedir. Ayrıca mülâzımların babalarına ilişkin olarak on üçünün yanında *es-seyyid*, beşinin yanında *eş-şeyh*, ikisinin yanında *mevlâ*, ikisinin yanında *efendi* yazmaktadır. Burada ulema ailesine mensup talebelerin oranı, %28,9'iken ümera ailesine mensup olanların oranı, %2,06'dır. Seyyidlerin oranı ise

%26,8'dir. Ârif Efendi'nin ikinci dönem kayıtlarındaki bu verilerden hareketle mülâzımların %44,1'inin toplumun üst kesiminden geldiği tespit edilmektedir³¹.

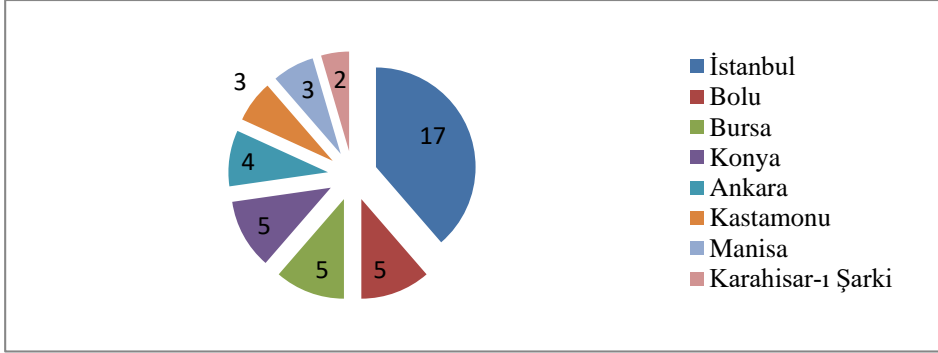
Grafik 3. Ârif Efendi (II. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülâzımların Memleketleri

Grafikte, yüz kırk bir mülâzımın memleketlerine ilişkin bilgiler mevcuttur. Buna göre en fazla mülâzım veren şehirler: İstanbul (elli altı kişi), Bolu (dokuz kişi), Kastamonu (altı kişi), Edirne, Ankara, Bosna (beşer kişi), Çankırı (dört kişi), Hamid, Ordu, Manisa (üçer kişi), Rize, Kayseri, Uşak, Gedegra ve Midilli (ikişer kişi)'dir. Mekânlar, bölgesel olarak irdelendiğinde İstanbul çevresi, elli altı kişi ile birinci; Rumeli, yirmi kişi ile ikinci; Bolu-Kastamonu çevresi, on altı kişi ile üçüncü; Çankırı-Ankara çevresi, dokuz kişi ile dördüncü; Ordu-Giresun-Trabzon-Rize, Edirne-Çanakale-Kırklareli çevreleri, yedişer kişi ile beşinci; İzmir-Manisa-Uşak çevresi, altı kişi ile altıncı; Denizli-Isparta dört kişi ile yedinci ve Adana-Antalya, Sinop-Samsun, Kayseri-Nevşehir çevreleri, ikişer kişi ile sekizinci olacak şekilde sıralanarak devam etmektedir (MA, RKR, 242/65).

Dördüncü olarak Rumeli kazaskeri Abdurrahim Efendi'nin H.1123/M.1711-1712 tarihli birinci dönem kayıtlarını içeren defterde toplam altmış bir kişinin kaydı bulunmaktadır. Defterdeki mülâzımların yirmi biri, toplumun önde gelen ailelerin çocuklarından iken, kalan kırk kişi de halktan kimselerin çocuklarıdır. Mesleğe dâhil olan talebelerin dokuzunun yanında *es-seyyid* sanı yer almaktadır.

³¹ Defterde hem *seyyid* ve *şeyh* sıfatına sahip hem de kadı ve müderris gibi ilmiyeli mesleklere sahip olan mülâzım babaları bulunmaktadır. Buna göre mesleği bilinmeyen *seyyid* unvanına sahip dokuz kişi, *Şeyh* unvanına sahip dört kişi bulunmaktadır. Ayrıca giriş bölümündeki gerekçelendirmeye göre ilmiyeli olarak kabul ettiğimiz *mevlâ* unvanına sahip iki kişi, *efendi* unvanına sahip bir kişi bulunmaktadır ki bu unvanlardan biri babası kâtip olana aittir. Babalarından bağımsız *seyyid* unvanına sahip mülâzımların sayısı altı kişidir. Böylece 24 kadı, 11 müderris, 1 şeyhülislam, 1 Müftü, 1 Halife, 1 Kâtip, 1 Efendi, 2 Mevlâ, 2 Ağa, 1 Paşa=45 kişi, mesleği bilinmeyen 9 *seyyid*, 4 *şeyh* ve babasından bağımsız *seyyid* unvanına sahip 6 kişi olmak üzere toplamda 64 kişi toplumun üst sınıfından ilmiye mesleğine dâhil olduğu anlaşılmaktadır (MA, RKR, 242/65).

Üst sınıfa mensup mülâzımların yedisinin babası kadı, üçünün babası müderristir. Ayrıca mülâzımların babalarına ilişkin olarak altısının yanında *es-seyyid*, ikisinin yanında *eş-şeyh*, birinin yanında *el-mevlâ* yazmaktadır. Burada ulema ailesine mensup talebelerin oranı, %18,03'iken seyyidlerin oranı, %24,5'dir. Abdurrahim Efendi'nin birinci dönem kayıtlarındaki bu verilerden hareketle mülâzımların %34,4'ünün toplumun üst kesiminden geldiği tespit edilmektedir³².

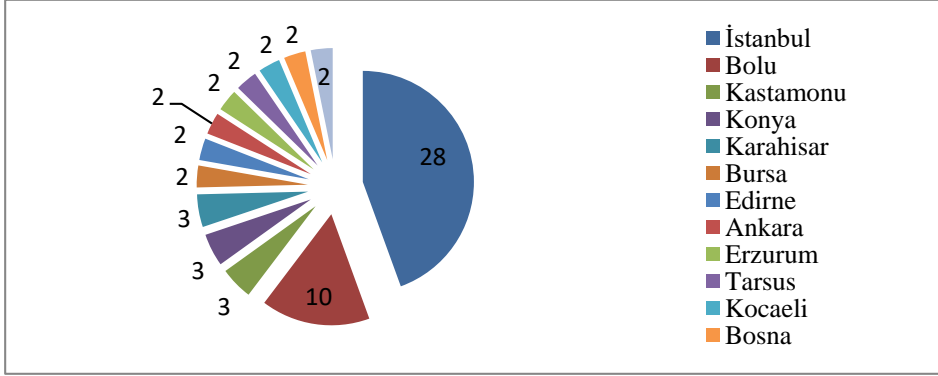
Grafik 4. Abdurrahim Efendi (I. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülâzımların Memleketleri

Mesleğe girenlerin memleketlerine ilişkin bilgilere baktığımızda en fazla mülâzım veren şehirler: İstanbul (on yedi kişi), Bolu, Bursa, Konya (beşer kişi), Ankara (dört kişi), Kastamonu, Manisa (üçer kişi) ve Karahisar-ı Şarki (iki kişi)'dir. Mekânlar, bölgesel olarak irdelendiğinde en çok mülâzım veren çevrelerin sıralaması şu şekildedir: İstanbul çevresi, on yedi kişi ile birinci; Bolu-Kastamonu çevresi, sekiz kişi ile ikinci; Rumeli ve Balıkesir-Bursa çevreleri, altışar kişi ile üçüncü; Manisa-Kütahya-Uşak çevresi, beş kişi ile dördüncü; Trabzon-Giresun çevresi, üç kişi ile beşinci ve Antalya-Isparta, Denizli-Aydın çevreleri, ikişer kişi ile altıncı olacak şekilde sıralanarak devam etmektedir (MA, RKR, 249/72).

Beşinci olarak, Abdurrahim Efendi'nin H.1125-1126/M.1713-1714 tarihli on iki aylık süreyi içeren ikinci dönem kayıtlarında toplam doksan mülâzımın ismi mevcuttur. Mülâzımların otuzu, üst sınıfa mensup ailelerin çocukları iken kalan altmışı ise halktan kimselerin çocuklarıdır. Mesleğe dâhil olan mülâzımların dokuzunun yanında *es-seyyid* sanı bulunmaktadır. Üst sınıf menşeli mülâzımların

³² Defterde mülâzım babalarından mesleği bilinmeyen *seyyid* unvanına sahip altı kişi, *Şeyh* unvanına sahip iki kişi bulunmaktadır. Ayrıca giriş bölümündeki gerekçelendirmeye göre ilmiyeli olarak kabul ettiğimiz *mevlâ* unvanına sahip bir kişi bulunmaktadır. Babalarından bağımsız seyyid unvanına sahip mülâzımların sayısı, ikidir. Böylece 7 kadı, 3 müderris, 1 Mevlâ=11 kişi, mesleği bilinmeyen 6 seyyid, 2 şeyh ve babasından bağımsız seyyid unvanına sahip 2 kişi olmak üzere toplamda 21 kişinin toplumun üst sınıfından ilmiye mesleğine dâhil olduğu anlaşılmaktadır (MA, RKR, 249/72).

on üçünün babasının kadı, ikisinin müderris, birinin Anadolu kazaskeri olduğu görülmektedir. Ayrıca mülâzımların babalarına ilişkin olarak söylenebilir ki yedisinin yanında *mevlâ*, beşinin yanında da *es-seyyid* ifadeleri bulunmaktadır. Burada ulema ailesine mensup talebelerin oranı, %25,5'iken seyyidlerin oranı, %15,5'dir. Abdurrahim Efendi'nin ikinci dönem kayıtlarındaki verilerden hareketle ilmiyeye giren talebelerin yaklaşık %33,3'ünün toplumun üst kesiminden geldiği anlaşılmaktadır³³.

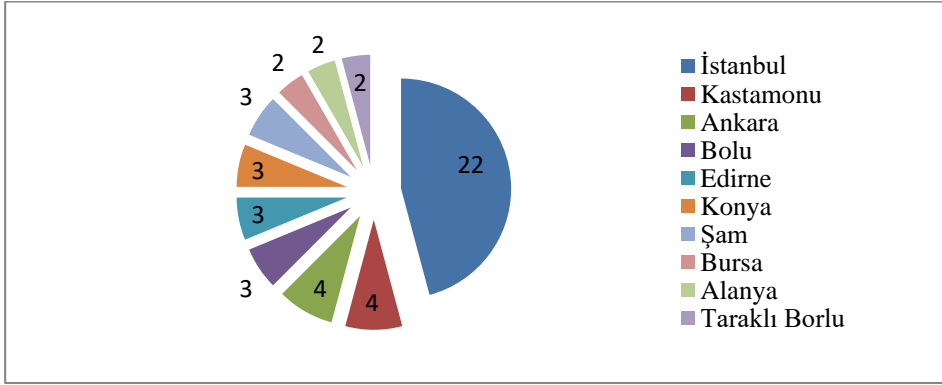
Grafik 5. Abdurrahim Efendi (II. Dönem) Kayıtlarına Göre Mülâzımların Memleketleri

Grafikte, seksen dokuz kişinin memleketlerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Buradan hareketle en çok mülâzım veren şehirler: İstanbul (yirmi sekiz kişi), Bolu (on kişi), Kastamonu, Konya, Karahisar (üçer kişi), Bursa, Edirne, Ankara, Erzurum, Tarsus, Kocaeli, Bosna ve Yanya (ikişer kişi)'dir. Mekânlar, bölgesel olarak incelendiğinde İstanbul çevresi, yirmi sekiz kişi ile birinci; Bolu-Kastamonu çevresi, on dört kişi ile ikinci; Rumeli, dokuz kişi ile üçüncü; Uşak-Afyon-Denizli çevresi, beş kişi ile dördüncü; Konya-Karaman ve Adana-Mersin-Antalya çevreleri, dörder kişi ile beşinci; Edirne-Çanakkale, Balıkesir-Bursa, Ankara-Çankırı ve Niğde-kayseri-Nevşehir çevreleri, üçer kişi ile altıncı; Sivas-Tokat çevresi, iki kişi ile yedinci olacak şekilde sıralanarak devam etmektedir (MA, RKR, 249/72).

³³ Defterde hem *seyyid* sıfatına sahip hem de kadı ve müderris gibi ilmiyeli mesleklerle mensup olan mülâzım babaları bulunmaktadır. Buna göre mesleği bilinmeyen *seyyid* unvanına sahip dört kişi bulunmaktadır. Ayrıca giriş bölümündeki gerekçelendirmeye göre ilmiyeli olarak kabul ettiğimiz *mevlâ* unvanına sahip kişi sayısı, yedidir. Babalarından bağımsız *seyyid* unvanına sahip mülâzımların sayısı, üçtür. Böylece 13 kadı, 2 müderris, 1 Anadolu kazaskeri, 7 Mevlâ= 23 kişi, mesleği bilinmeyen 4 *seyyid* ve babasından bağımsız *seyyid* unvanına sahip 3 kişi olmak üzere toplamda 30 kişinin toplumun üst sınıfından ilmiye mesleğine dâhil olduğu anlaşılmaktadır (MA, RKR, 249/72).

Defterlerin altıncısı ise Rumeli kazaskeri Şeyhzâde Mehmed Efendi'ye aittir. H.1128-1129/M.1716-1717 tarihli on iki aylık süreyi kapsayan defter, toplam altmış dokuz kişinin kaydını içermektedir. Mesleğe giren talebelerin otuz altısı, üst sınıf aileye mensup iken geriye kalanları, sıradan halk tabanına mensuptur. Talebelerin on ikisinin yanında *es-seyyid* sanı yer almaktadır. Üst sınıftan olan otuz altı mülâzımın on birinin babası kadı, sekizi müderristir. Ayrıca mülâzımların babalarına ilişkin olarak denilebilir ki yedisinin yanında *es-seyyid*, beşinin yanında *mevlâ*, yedisinin yanında *eş-şeyh*, ikisinin yanında *efendi* yazmaktadır. Burada ulema ailesine mensup talebelerin oranı, %42,02 iken seyyidlerin oranı ise %27,5'dir. Şeyhzâde Mehmed Efendi'nin defterindeki bu verilerden hareketle mülâzımların %52,1'inin toplumun üst kesiminden mesleğe dâhil oldukları tespit edilmektedir³⁴.

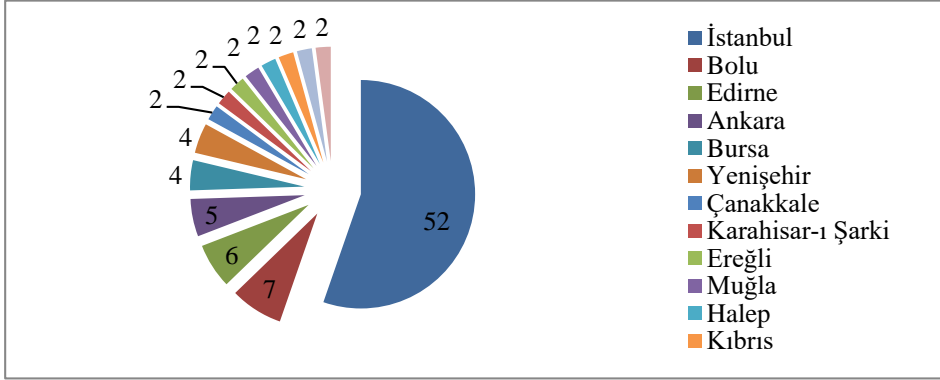
Grafik 6. Şeyhzâde Mehmed Efendi Kayıtlarına Göre Mülâzımların Memleketleri

³⁴ Defterde hem *seyyid* ve *şeyh* sıfatına hem de kadı ve müderris gibi ilmiyeli mesleklere sahip olan mülâzım babaları bulunmaktadır. Bunların haricinde *şeyh/mevlâ* ve *efendi/mevlâ* sıfatlarını tek vücut altında toplayan mülâzım babaları da mevcuttur. Buna göre mesleği bilinmeyen *seyyid* unvanına sahip üç kişi, *Şeyh* unvanına sahip bir kişi bulunmaktadır. Ayrıca giriş bölümündeki gerekçelendirmeye göre ilmiyeli olarak kabul ettiğimiz *mevlâ* unvanına sahip beş kişi, *efendi* unvanına sahip iki kişi bulunmaktadır ki bu unvana sahip biri *mevlâ* unvanını da taşımaktadır. Babalarından bağımsız seyyid unvanına sahip mülâzımların sayısı üç kişidir. Ek olarak kayıtlarda şeyhülislam İshak İsmail Efendi'nin şeyhülislamlığa teşrifinden dolayı verdiği beş mülâzımla ilgili olarak *evlad-ı ulemadan* oldukları ifade edilmektedir. Bunların biri müderris çocuğu iken, üçü şeyh çocuğudur. Kalan ikisinin babalarının mesleği ve unvanı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak belge içerisinde bu beş kişinin *ulema çocukları* oldukları ifade edilmesinden dolayı babaları hakkında bilgi sahibi olamadığımız söz konusu bu iki kişi de ulema kökenli olarak tasnif edilmiştir. Yalnızca bu bilgi için bkz. (MA, RKR, 255/78, s. 12). Böylece 11 kadı, 8 müderris, 5 mevlâ, 1 Efendi, 4 evlad-ı ulema=29 kişi, mesleği bilinmeyen 3 seyyid, 1 şeyh, babasından bağımsız seyyid unvanına sahip 3 kişi olmak üzere toplamda 36 kişi üst sınıftan mesleğe dâhil olmuştur (MA, RKR, 255/78).

Mesleğe girenlerin memleketlerine ilişkin bilgilere baktığımızda en fazla mülâzım veren şehirler: İstanbul (yirmi iki kişi), Kastamonu, Ankara (dörder kişi), Bolu, Edirne, Konya, Şam (üçer kişi), Bursa, Alanya, Taraklıborlu (ikişer kişi)'dur. Mekânlar, bölgesel olarak irdelendiğinde en çok mülâzım veren çevrelerin sıralaması ise şu şekildedir: İstanbul çevresi, yirmi iki kişi ile birinci; Bolu-Kastamonu, on kişi ile ikinci; Rumeli, sekiz kişi ile üçüncü; Ankara ve Hicaz-Yemen çevreleri, dörder kişi ile dördüncü; Balıkesir-Bursa ve Adana-Mersin-Antalya çevreleri, üçer kişi ile beşinci; Sinop-Samsun çevresi iki kişi ile altıncı olacak şekilde sıralanarak devam etmektedir (MA, RKR, 255/78).

Yedinci olarak Rumeli kazaskeri Kevakibizâde Veliyüddin Efendi'nin H.1134-135/M.1721-1723 tarihli on beş aylık süreyi kapsayan defterinde toplam, yüz yirmi altı mülâzımın kaydı yer almaktadır. Mülâzımların elli yedisi, toplumun üst sınıfına mensup ailelerden iken kalanları, sıradan halk tabanına mensup ailelerden ileri gelmektedir. Bu mülâzımların yirmi yedisinin yanında *seyyid* sıfatı yer almaktadır. Üst sınıf ailelere mensup elli yedi mülâzımın on dokuzunun babası kadı, on altısı müderris, biri kethüda, biri de imamdır. Ayrıca mülâzımların babalarına ilişkin olarak yirmi birinin yanında *seyyid*, dokuzunun yanında *mevlâ*, ikisinin yanında *şeyh* ve birinin yanında *ağa* yazmaktadır. Burada ulema ailesine mensup talebelerin oranı, %36,5 iken seyyidlerin oranı ise %38,09'dur. Kevakibizâde Veliyüddin Efendi'nin defterindeki verilerden hareketle mülâzımların %45,2'sinin toplumun üst kesiminden mesleğe girdikleri görülmektedir³⁵.

³⁵ Defterde hem *seyyid* ve *şeyh* sıfatına hem de kadı ve müderris gibi ilmiyeli mesleklere sahip olan mülâzım babaları bulunmaktadır. Buna göre mesleği bilinmeyen *seyyid* unvanına sahip yedi kişi, *Şeyh* unvanına sahip bir kişi bulunmaktadır. Ayrıca giriş bölümündeki gerekçelendirmeye göre ilmiyeli olarak kabul ettiğimiz *mevlâ* unvanına sahip dokuz kişi bulunmaktadır. Babalarından bağımsız seyyid unvanını taşıyan mülâzımların sayısı, üçtür. Böylece 19 kadı, 16 müderris, 1 Kethüda, 1, İmam-ı Sani, 9 Mevlâ= 46 kişi, mesleği bilinmeyen 7 seyyid, 1 şeyh ve babasından bağımsız seyyid unvanına sahip 3 kişi olmak üzere toplamda 57 kişinin toplumun üst sınıfından ilmiye mesleğine dâhil olduğu anlaşılmaktadır (MA, RKR, 260/83).

Grafik 7. Kevakibizâde Veliyüddin Efendi Kayıtlarına Göre Mülâzımların Memleketleri

Grafikte, mesleğe giren yüz yirmi üç kişinin memleketlerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Buradan hareketle en fazla mülâzım veren şehirler: İstanbul (elli iki kişi), Bolu (yedi kişi), Edirne (altı kişi), Ankara (beş kişi), Bursa, Yenişehir (dörder kişi), Çanakkale, Karahisar-ı Şarki, Muğla, Ereğli, Halep, Kıbrıs, Aydonat ve Köprü (ikişer kişi)'dür. Mekânlar, bölgesel olarak incelendiğinde İstanbul çevresi, elli iki kişi ile birinci; Rumeli, on dört kişi ile ikinci; Bolu-Kastamonu çevresi, dokuz kişi ile üçüncü; Edirne-Çanakkale çevresi, sekiz kişi ile dördüncü; Ankara-Çorum çevresi, yedi kişi ile beşinci; Bursa-Bilecik çevresi ve Hicaz-Yemen çevresi, beşer kişi ile altıncı; Denizli-Muğla, Konya-Karaman çevreleri, üçer kişi ile yedinci olacak şekilde sıralanarak devam etmektedir (MA, RKR, 260/83).

Tablo 1. Mülâzımların Sosyal Tabanının Defterlere Göre Dağılımı (%)

Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçeleri	Kayıt Tarihi	Sosyal Tabanı	
		Üst Sınıf	Sıradan Halk
Abdurrahimzâde Yahya Efendi Rûznâmçesi	H.1115-1116/M.1703-1704 (Yaklaşık on ay)	%36,4	%63,5
Mahmud Efendi Rûznâmçesi	H.1119-1120/M.1707-1709 (On beş ay)	%27,5	%72,4
Ârif Efendi Rûznâmçesi (II. Dönem)	H.1122-1123/M.1710-1711 (On dört ay)	%44,1	%55,8
Abdurrahim Efendi Rûznâmçesi	H.1123/M.1711-1712 (Dokuz ay)	%34,4	%65,5
Abdurrahim Efendi Rûznâmçesi	H.1125-1126/M.1713-1714 (On iki ay)	%33,3	%66,6
Şeyhzâde Mehmed Efendi Rûznâmçesi	H.1128-1129/M.1716-1717 (On iki ay)	%52,1	%47,8
Kevakibizâde Veliyüddin Efendi Rûznâmçesi	H.1134-1135/M.1721-1723	%45,2	%54,7

Yukarıdaki verilerden hareketle mülâzımların sosyal tabanının defterlere göre dağılımlarında oransal dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Ayrıca bu veriler, 18. yüzyıl başlarından yüzyılın ilk çeyreğine kadarki sürede ilmiye mesleğine dâhil olan mülâzımların giderek toplumun üst kısmından oluştuğuna, sıradan halkın ise mesleğe girişte daha az imkâna sahip olmaya başladığına işaret etmektedir.

Söz konusu yedi defterden hareketle 18. yüzyıl başlarında ilmiyeye giren mülâzımların %38,2'sinin toplumun önde gelen kişilerin çocuklarından meydana geldiği, %61,8'inin ise halktan kimselerin çocuklarından oluştuğu tespit edilmektedir. Burada ulemadan olan çocukların oranı ise %27,2'dir. Zikredilen bu oranlar, 16. ve 17. yüzyıldakilerle kıyaslandığında³⁶; toplumun önde gelen kesiminin çocuklarının ilmiyeye girişlerinde 16. yüzyıla göre %8, 17. yüzyıla göre %9 oranında bir artış olduğu görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda mülâzemet sisteminin 16. yüzyıldan 18. yüzyıl başlarına kadar beslendiği tabanda bir değişimin varlığından söz edilebilir.

Mülâzımların memleketlerine ilişkin olarak, 18. yüzyıl başlarında ilmiye mesleğine dâhil olanların yoğunlukla İstanbul'dan olduğu dikkat çekmektedir. İstanbul'un ardından Bolu ve Kastamonu'nun yoğunlukta olduğu görülmektedir.

---

³⁶ 18. yüzyılın ilk çeyreğindeki mülâzımların sosyal tabanına dair verilerin karşılaştırılması için bu konu üzerine görüş beyan eden Yasemin Beyazıt ve Yunus Kırmacı'nın çalışmaları seçilmiştir. Beyazıt, 16. yüzyıla ait üç mülâzemet kaydından yola çıkarak mülâzımların %30'unun toplumun önde gelen kişilerin çocuklarından, %70'inin ise halktan kimselerin çocuklarından mesleğe dâhil olduklarını ifade ederken (Beyazıt, 2014, ss. 99-101) Kırmacı, 1695-1703 tarihleri yılları arasındaki yedi adet mülâzemet kaydından hareketle mülâzımların %29,08'inin toplumun üst kesiminin çocuklarından, %70,92'sinin ise halktan kimselerin çocuklarından mesleğe katıldıklarını tespit etmiştir (Kırmacı, 2020, s. 124).

Tablo 2. XVI., XVII. ve XVIII. Yüzyıl'da Mesleğe Giren Mülâzımların Bölgesel Dağılımları (%)

	XVI. Yüzyıl	XVII. Yüzyıl		XVIII. Yüzyıl (İlk Çeyreği)
		1633-1666 Tarihleri Arası	1695-1703 Tarihleri Arası	
İstanbul	%2-3	%6-7	%26-27	%34-35
Anadolu	%80-82	%80-82	%58-59	%50-51
Rumeli	%15-18	%10-11	%9-10	%11-12
Diğer Bölgeler	%1	%2	%2-3	%2-3

Defterlerdeki veriler bütünüyle değerlendirildiğinde, 18. yüzyılın başlarında ilmiye'ye girenlerin %34-35'inin İstanbul, %11-12'sinin Rumeli, %50-51'inin Anadolu ve %2-3'ünün de Mısır, Şam, Yemen gibi diğer bölgelerden mesleğe girdikleri tespit edilmektedir. Söz konusu veriler, 16. ve 17. yüzyıldakilerle karşılaştırıldığında 16. yüzyılda İstanbul'dan mesleğe dâhil olanların oranı, %2-4; 1633-1666 tarihleri arasında %6-7, 1695-1703 tarih aralığında da %26-27'dir. Rumeli'den mesleğe girenlerin oranı; 16. yüzyılda %15-18, 1633-1666 tarihleri arasında %10-11, 1695-1703 tarih aralığında da %9-10'dur. Anadolu'dan mesleğe girenlerin oranı, 16. yüzyıldan başlayarak 1666'ya kadarki sürede %80-82 ile benzerlik arz ederken 1695-1703 tarihleri arasında ise bu oran, %58-59'dur. Diğer bölgelerden mesleğe dâhil olanların oranı; 16. yüzyılda %1, 1633-1666 tarihleri arasında %2, 1695-1703 tarih aralığında da %2-3'dür. Buna göre 18. yüzyıl başlarında ilmiyeye girişte İstanbul'un öneminin 16. ve 17. yüzyıla oranla giderek artış gösterdiği görülmektedir³⁷. Benzer şekilde Madeline C. Zilfi, 1715 tarihli ilmiye kanunnâmesinin³⁸ İstanbul uleması üzerinde bir taraftan sayısal toplamda ve potansiyel himaye güçlerinde bir gerilemeye sebep olduğunu, diğer taraftan da mülâzım belirlemede tek ele sahip olduklarını ifade ederek kanunnamenin, Edirne ve Bursa'daki rakip eğitim merkezleri dışında ulema

³⁷ Söz konusu bu verilerin karşılaştırılması ve tablonun oluşumu için Yasemin Beyazıt, Cihan Cengiz ve Yunus Kırmacı'nın mülâzımların mekânsal dağılımlarına dair yaptıkları çalışmalar hedef alınmıştır. Beyazıt, mülâzımların memleketlerine ilişkin 16. yüzyıla dair bilgiler sunarken 17. yüzyıl ile ilgili Cengiz, 1633 ile 1666 yılları arasındaki Kırmacı ise 1695-1703 yılları arasındaki bilgileri bizlere aktarmaktadırlar (Beyazıt, 2014, s. 104; Cengiz, 2019, s. 92; Kırmacı, 2020, ss. 128-129).

³⁸ XVIII. yüzyıl başlarında çıkarılan bu kanunname, ilmiyeye giren kişi sayısını sınırlama amacı gütmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Râşid Mehmed Efendi, 2013, ss. 901-903).

istihdamında *İstanbulizasyon* sürecini mühürlemiş olduğunu belirtmektedir (Zilfi, 2008, ss. 43-44).

Sonuç

Osmanlı ulemasının sosyal tabanına dair yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda 16. ve 17. yüzyıldan başlamak suretiyle ilmiye müessesesinin içe kapalı ırsî yapısının varlığından bahsedilmektedir. Hatta bazı çalışmalar, bunun Fatih devrinde başladığını ve ileriki yüzyıllarda da artarak devam ettiğini belirtmektedir. Ancak son zamanlarda mülâzım kayıtları doğrultusunda ulemanın sosyal tabanına dair yapılan çalışmalar, ilmiye müessesesinin içe kapalı ırsî yapısının çok büyük aşamalarda olmadığını göstermektedir. Özellikle 16. ve 17. yüzyıl açısından bakıldığında söz konusu bu durumun pek de mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu husus hakkında 18. yüzyıl, milat olarak kabul edilebilir. Bu yüzyıl içerisinde ilmiye müessesesinin büyük oranda ulema ailesine mensup kişilerden oluştuğu bilinmektedir. 18. yüzyılın başlarında şeyhülislam olan Feyzullah Efendi'nin başta oğlu olmak üzere eş dost ve akrabalarından birçok kişiye ilmiye kapsamında istihdam sağlamış olması, söz konusu bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Buna kanıt olabilecek bir başka ifade de 1715 tarihli ilmiyeye dair çıkarılan hatt-ı hümayûnda geçmektedir. Bahsi geçen hatt-ı hümayûnda mülâzımların alınması konusunda *mülâzımların miktarının azaltılması, mülâzımın yaşı, kimden olduğu ne okuduğunun bilinmesi* istenmiştir. Ancak burada ulema çocukları, ayrı tutulmuş ve *kim olduğu gerekli görülerek, ne okuduğu, kaç yaşında olduğuna ilişkin bilgilerin belirtilmesine gerek duyulmadığı* beyan edilmiştir. İncelenen mülâzemet kayıtları da bu konuya ışık tutmaktadır.

Mülâzemet rûznâmçelerinden hareketle Osmanlı ilmiye teşkilatı açısından 18. yüzyılın ilk çeyreğinde mesleğe dâhil olan mülâzımların %34-35'inin İstanbul, %11-12'sinin Rumeli, %50-51'inin Anadolu ve %2-3'ünün Mısır, Şam, Yemen gibi diğer bölgelerden meydana geldiği görülmüştür. Bahsi geçen bu veriler, 16. ve 17. yüzyıldakiler ile kıyaslandığında mesleğe girişte İstanbul'un öneminin giderek arttığına ve İstanbul merkezli bir yapıya evirildiğine işaret etmektedir. Ayrıca 18. yüzyıl başlarında mesleğe giren mülâzımların %38,2'sinin toplumun önde gelen kişilerinin çocuklarından meydana geldiği, %61,8'inin halktan kimselerin çocuklarından oluştuğu tespit edilmiştir. Bu oranlar, 16. ve 17. yüzyıldakilerle kıyaslandığında toplumun önde gelen kesiminin çocuklarının ilmiyeye girişlerinde 16. yüzyıla göre %8, 17. yüzyıla göre ise %9 oranında bir artış olduğu görülmektedir. Kısaca mülâzımların sosyal tabanına ilişkin veriler, 18. yüzyıl başlarında toplumun üst sınıfına mensup ailelerin çocuklarının giderek arttığına, halka daha az açık bir hal almaya başladığına işaret etmektedir.

Kaynakça

I. Arşiv Vesikaları

Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi

Rumeli Kazaskerliği Ruznamçeleri, 239/62, 242/65, 244/67, 249/72, 255/78, 260/83.

II. Kaynak Eserler

Gelibolulu Mustafa Âli. (2015). *Nushatü's-Selâtin* (F. Çerçi, Haz.). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

Kâtip Çelebi. (1997). *Düstürü'l-Amel Li-slahi'l-Halel*. O. Ş. Gökyay (Haz.), *Milli Klasikler Kâtip Çelebi'den Seçmeler I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Koçibey. (2018). *Koçibey Risalesi* (Y. Kurt, Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Râşid Mehmed Efendi. (2013). *Tarih-i Raşid ve Zeyli II* (A. Özcan, Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.

Şemseddin Samî. (1317). *Kâmus-ı Türkî*. Dersaadet.

Şeyhi Mehmed Efendi. (1989). *Vekayii'l-Fudalâ II-III Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri* (C. 4) (A. Özcan, Haz.). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Yücel, Y. (Haz.). (1988). Hırzû'l-Mülûk. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*. Ankara: TTK Yay.

III. Araştırma Eserleri

Alan, E. (2017). Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XLIX, 89-124.

Alan, E. ve Atçıl, A. (2018). *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyılda Ulema Defterleri*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Algar, H. (2005). Molla. *TDVİA*, 30, 238-239.

Atçıl, A. (2019). *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğunda Âlimler ve Sultanlar* (G. Kami, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.

Avcı, C. (2010). Şeyh. *TDVİA*, 39, 49.

Avcılar, S. B. (1999). Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmanlı*, 4, 55-89. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Aydın, B., Yurdakul, İ. ve Kurt, İ. (2006). *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Baltacı, C. (1979). Kazasker Ruznâmçeleri'nin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti. *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, IV(1), 55-100.

Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri I*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Bayram, S. (2019). *Selanik Tereke Sicillerinde İlmiye Sınıfı, Sosyo-Ekonomik Bir Tahlil (1790-1852)*. İstanbul: Libra Yayınları.

- Bektaş, E. (2019). *The Ulema in the Late-Ottoman Empire (1880-1920): The Formation of Professional Ulema Identity* (Unpublished Doctoral Thesis). Atatürk Institute for Modern Turkish History at Boğaziçi University. İstanbul.
- Beyazıt, Y. (2009). Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar). *Belleten*, LXXIII(267), 424-441.
- Beyazıt, Y. (2013). Kazasker Ruznâmçelerinde Tipoloji ve Yeterlik. Ü. Tekin (Ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Beyazıt, Y. (2014). *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cengiz, C. (2019). *XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kanunnameleri ve Mülâzemet Sistemi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.
- Demirel, T. (2019). *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.
- Ergenç, Ö. (1995). *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Faroqhi, S. (1973). Social Mobility Among The Ottoman' Ulema in the Late Sixteenth Century. *International Journal of Middle East Studies*, 4, 204-218.
- Fleischer, C. (2013). *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (A. Ortaç, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (1990). Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 11, 30-41.
- İpşirli, M. (1988). Osmanlı İlimiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI. XVII. Asırlar). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, VII-VIII, 273-285.
- İpşirli, M. (2001). Mülâzemet. *TDVİA*, 31, 537-539.
- Kılıç, R. (2016). *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kırmacı, Y. (2020). *Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve Mülâzemet Sistemi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.
- Köprülü, O. F. (1994). Efendi. *TDVİA*, 10, 455-456.
- Kuru, L. (2016). *Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi* (Basılmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Küçükkaçı, M. S. (2009). Seyyid. *TDVİA*, 37, 40-43.
- Ortaylı, İ. (1979-1980 Özel Sayı). 18. Yüzyılda İlimiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Geliştirme Dergisi*, 155-159.
- Öz, M. (2007). Osmanlı Toplumunu. *TDVİA*, 33, 532-538.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sümer, F. (1988). Ağa. *TDVİA*, 1, 451-452.

- Tamaç, B. (2020). *Son Dönem Osmanlı Üsküp Uleması (1839-1913)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Tezcan, B. (2009). The Ottoman Mevâli as 'Lords of the Law'. *Journal of Islamic Studies*, 20(3), 383-407.
- Tezcan, B. (2012). Karanlığı Dağıtmak: Molla Ali'nin Yaşamı ve Eserleri Işığında 17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "İrk" Siyaseti. *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu Norman Itzkowitz Armağanı* (Z. N. Yelçe, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Unan, F. (2000). Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmi Performans Üzerindeki Etkisi. *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, III*, 669-676.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M. A. (2014). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Yazıcı, T. (1994). Derviş. *TDVİA*, 9, 188-190.
- Yılmaz, C. (1999). Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma. *Osmanlı*, 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yılmaz, H. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Giresun Ulemâsı (1879-1909)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Giresun.
- Zilfi, M. C. (2008). *Dindarlık Siyaseti, Osmanlı Uleması (Klasik Dönem Sonrası)* (M. F. Özçınar, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınları.

